

บทที่ ๔

ตัวชี้วัดเพื่อกำหนดระดับของความเป็นอินทรีย์ ๕ ตามแนวญาณ ๑๖

ในบทที่ผ่านมา ได้ทราบถึงแนวคิดเกี่ยวกับญาณ ๑๖ และความสัมพันธ์ระหว่างญาณ ๑๖ กับอินทรีย์ ๕ แล้ว สำหรับการศึกษาในบทนี้ ผู้วิจัยมุ่งประเด็นไปที่ตัวชี้วัดอินทรีย์ ๕ ในกรอบของญาณ ๑๖ ที่สามารถนำไปสู่การกำหนดระดับของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน และวิเคราะห์แบบประเมินอินทรีย์ ๕ เปรียบเทียบกับญาณ ๑๖ เป็นลำดับต่อไป

๔.๑ ตัวชี้วัดอินทรีย์ ๕ ด้วยญาณ ๑๖

๔.๑.๑ แนวคิดตัวชี้วัดวิสุทธิ ๗ กับญาณ ๑๖

การเจริญสติปัฏฐาน ๔ เป็นวิธีปฏิบัติที่ทำให้เกิดญาณ ๑๖ แล้วยังเป็นหนทางเดียวที่มุ่งสู่ความบริสุทธิ์หรือวิสุทธิโดยตรง คำว่า บริสุทธิ์หรือวิสุทธิ หมายถึง พระนิพพานอันปราศจากมลทินทั้งปวงที่บริสุทธิ์ที่สุด ส่วนหนทางแห่งวิสุทธิ (พระนิพพาน) มีชื่อว่า วิสุทธิมรรค^๑ วิสุทธิ ๗ เป็นข้อปฏิบัติที่พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าผู้สร้างอภินิหารบารมีมาตลอดเวลา ๒ อสงไขย กับ ๑๐๐,๐๐๐ กัป ได้ปฏิบัติเพื่อบรรลุพระนิพพานเหมือนกันทุกพระองค์ในทุกยุคสมัย^๒ ในพระไตรปิฎก รตนสูตร^๓ ได้กล่าวถึงคำสนทนาซักถามระหว่างพระสารีบุตรเถระกับพระปุลณณะมันตานีบุตรที่กล่าวถึงวิสุทธิ ๗ เปรียบเสมือนพระราชาก็จะเสด็จจากเมืองหนึ่งไปยังอีกเมืองหนึ่ง ได้อาศัยม้าที่มีกำลังเปลี่ยนวิ่งต่อกันถึง ๗ ผลัด จึงไปถึงที่หมายโดยเร็วและสัมฤทธิ์ผล อีกทั้งในทศตรสูตรในคัมภีร์ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค^๔ เรียกว่า ปาริสุทธิปธานียงค (องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์) ทางแห่งวิสุทธิ (คือนิพพาน)^๕ ที่นำไปสู่ความหมดจดจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวง ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค^๖ ท่านพระพุทธโฆสะเถระได้กล่าวถึงวิสุทธิ ๗ กับญาณ ๑๖ มีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นขั้นเป็นตอน พอสรุปความได้ดังต่อไปนี้

๑) สิลวิสุทธิ

ความบริสุทธิ์แห่งศีลอันบุคคลที่สมบูรณ์ด้วยจาคูปาริสุทธิศีลนั้น ชื่อว่าถึงพร้อมด้วยศีล และเป็นศีลวิสุทธิ ส่วนจตุปาริสุทธิศีล ๔ ประเภท ในศีลวิสุทธิ ได้แก่

^๑ วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๒, วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๓/๓.

^๒ ธนิต อยู่โพธิ์, วิปัสสนาภิรมย์, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๕๕.

^๓ ดูรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๕๖-๒๖๐/๒๑๖-๒๒๒, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๕๖-๒๖๐/๒๗๗-๒๘๔.

^๔ ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๕๘/๒๗๒, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๘/๔๑๙.

^๕ วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๒, วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๓/๓.

^๖ ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๒๒๒-๓๘๙, วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๙๗๘-๙๙๔, พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนาภิรมย์ เล่ม ๒, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ตรวจชำระ, พระคัมภีร์สาราวังศ์ แปลและเรียบเรียง, หน้า ๗๙-๙๒.

ก) ปาฏิโมกขสังวรศีล คือการระวังกาย วาจา ตามปาฏิโมกข์ โดยการสมาทาน แล้วตั้งอยู่ในวิริติ เจตนาจนได้โดยไม่วางศีล ๕ ศีล ๘ สำหรับฆราวาส ถ้าเป็นบรรพชิตก็ให้ตั้งอยู่ในศีล ๑๐ หรือ ศีล ๒๒๗ ตามควรแก่ฐานะ

ข) อินทริยสังวรศีล คือการสำรวมระวังกอินทริยทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เว้นกันไม่ให้ บาบ อกุศล เกิดขึ้นได้

ค) อาชีวนิสาธุศีล คือการรักษากายวาจาเว้นจากการทำการพูดเนื่องด้วยมิฉฉาชีพ เลี้ยงชีวิตมีความเป็นอยู่ด้วยความบริสุทธิ์ ขณะพูดให้มีสติรู้ทันทุกคำพูดขณะทำการงานมี เดิน ยืน นั่ง นอน คู่ เหยียด เคลื่อนไหวกายให้มีสติรู้ทันทุกอิริยาบถน้อยใหญ่ ขณะรับประทานอาหาร และขณะสวมเครื่องนุ่งห่ม เป็นต้น ก็ให้มีสติรู้ทันทุกขณะ

ง) ปัจฉยนิสสิตศีล คือการเว้นจากการอาศัยปัจจัยที่ผิด คือไม่ได้พิจารณาก่อนบริโภค ปัจจัย ๔ ที่ตนอาศัย มี อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค เป็นการเว้นจากการบริโภค ด้วยตัณหา และอวิชชา เมื่อมีศีลบริสุทธิ์บริบูรณ์แล้ว เชื่อว่ามีรากฐานมั่นคงที่จะทำสมาธิเพื่อชำระใจ ให้บริสุทธิ์อีกต่อไป แต่ถ้าศีลยังไม่บริสุทธิ์ มีขาด ต่างพร้อย ทะลุอยู่ ก็ยากที่จะทำให้บังเกิดมีสมาธิ ขึ้นมาได้ สมาธิที่เจริญได้ด้วยศีลย่อมมีกำลังมากและมีผลานิสงส์มาก ปัญญาที่ได้เจริญได้ด้วยสมาธิ นั้น ย่อมมีกำลังมากและมีอานิสงส์มาก จิตใจที่ได้เจริญได้ด้วยปัญญานั้นย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้ง ๔ ได้ โดยตนเอง^๗

๒) จิตวิสุทธิ

ความบริสุทธิ์แห่งจิต คือจิตที่บริสุทธิ์จากนิวรณ์ทั้งหลาย ขณะใดที่จิตเป็นขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ หรืออัปปนาสมาธิ ขณะนั้นเป็นจิตที่ปราศจากนิวรณ์ จึงได้ชื่อว่าเป็น จิตวิสุทธิในทาง สมถกัมมัฏฐาน หมายถึงอุปจารสมาธิคือสมาธิที่แน่วแน่วจนจะหรือใกล้จะได้ฌานเข้าไปแล้วตลอด จนถึงอัปปนาสมาธิ คือสมาธิที่แน่วแน่นอย่างแน่วแน่วจนได้ฌานนั้นด้วย ส่วนในทางวิปัสสนา กัมมัฏฐาน สามารถใช้เพียงขณิกสมาธิ เพื่อเป็นฐานของการเจริญวิปัสสนาในการมีสติรู้ทันปัจจุบัน แห่งรูปนามโดยไม่เผลอไปจากปัจจุบันธรรม ผลก็คือความโลภ โกรธ และหลง ก็ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ ตราบใดที่รู้ทันปัจจุบันอยู่ทุกขณะอย่างมั่นคงด้วยจิตที่บริสุทธิ์จากกิเลส^๘ ฉะนั้น ในอรรถกถาคัมภีร์

^๗ ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๖-๓๗, วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๖-๓๗/๙-๑๓๒, พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ตรวจชำระ, พระคันธ สาราภังค์ แปลและเรียบเรียง, (นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๓-๕๘, พระ อาจารย์ ดร.ภททันตะอาสภมหาเถระ อัมมาจริยะอัครมหาภิกษุญาณจริยะ, **๑๐๐ ปี อัครมหาภิกษุญาณจริยะ**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๔), หน้า ๕๗, ๑๒๑-๑๒๔.

^๘ ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๓๘-๔๒๐, วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๓๘-๔๒๐/๑๓๓-๓๓๐, พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ตรวจชำระ, พระคันธ สาราภังค์ แปลและเรียบเรียง, หน้า ๕๙-๑๐๘, พระอาจารย์ ดร. ภททันตะอาสภมหาเถระ อัมมาจริยะ-อัครมหาภิกษุญาณจริยะ, **๑๐๐ ปี อัครมหาภิกษุญาณจริยะ**, หน้า ๕๗-๕๘, ๑๒๔-๑๒๗.

ปฏิสัมพันธ์มารวมกัน ท่านจึงจำแนกสมาธิออกเป็น ๔ ประเภทหรือ ๔ ระดับ คือ ขณิกสมาธิ วิปัสสนาสมาธิ อุปจารสมาธิ และปฐมฌานสมาธิ (อัปปนาสมาธิ)^๙

๓) ทิณฐวิสุทธิ

ความบริสุทธิ์แห่งทิณฐิ ปัญญาที่รู้แจ้งรูปรูปนามตามความเป็นจริง ได้ชื่อว่า ทิณฐวิสุทธิ กล่าวโดยกล่าวโดยญาณ ๑๖ คือญาณที่ ๑ นามรูปปริจเฉทญาณ องค์ธรรมของทิณฐิวิสุทธิ ได้แก่ ปัญญาที่เรียกว่าภาวนามยปัญญา เพราะเป็นปัญญาที่เกิดจากวิปัสสนากัมมัฏฐาน ซึ่งสามารถละสัณกายทิณฐิความเห็นผิดว่าเป็นตัวเป็นตนเสียได้^{๑๐}

๔) กังขาวิตรณวิสุทธิ

ความบริสุทธิ์แห่งญาณซึ่งข้ามพ้นความสงสัยในการทั้ง ๓ ด้วยการกำหนดรู้ปัจจัยของนามและรูป หรือรู้แจ้งปัจจัยที่ทำให้เกิดรูปนาม คือ กรรม จิต อุตุ อาหาร ในวิสุทธิมรรคได้อธิบายไว้ว่ารูปที่เกิดขึ้นนั้นมีธรรมเป็นเหตุเป็นปัจจัย ๕ อย่าง ได้แก่ ธรรม ๔ อย่าง คือ อวิชชา ตัณหา อุปาทานกรรม (เพราะเป็นผู้ให้เกิดขึ้น) และ อาหาร (เพราะเป็นผู้อุปถัมภ์)^{๑๑} ส่วนปัจจัยที่ให้นามเกิด คือ อารมณ์ วัตถุ มนสิการ พระโยคีผู้ถึงแล้ว ซึ่งกังขาวิตรณวิสุทธิ คือปัจจัยปริคคหญาณ ย่อมพ้นจากความสงสัย ๘ ประการ ดังนี้

ก) ความสงสัยในพระพุทธเจ้า คือ สงสัยในพระพุทธคุณ ๙ ประการ มีรายละเอียดแจ้งอยู่แล้วที่พุทธานุสสติ

ข) ความสงสัยในพระธรรมเจ้า คือสงสัยในพระธรรมคุณ ๖ ประการ มีรายละเอียดแจ้งอยู่แล้วที่ธัมมานุสสติ

ค) ความสงสัยในพระสงฆ์เจ้า คือ สงสัยในพระสังฆคุณ ๙ ประการ มีรายละเอียดแจ้งอยู่แล้วที่สังฆานุสสติ

ง) ความสงสัยในการศึกษาในข้อปฏิบัติแห่งพระพุทธศาสนา คือ สลสมาธิ ปัญญา

จ) ความสงสัยในอดีตกาลแต่ชาติปางก่อน

ฉ) ความสงสัยในอนาคตกาล ที่จะมาในชาติหน้า

ช) ความสงสัยในปัจจุบันกาลในชาตินี้

ซ) ความสงสัยในปฏิจสมุปบาท คือ ธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดผลต่อ

^๙ พ.ป.อ. (บาลี) ๑/๑๓๖, พ.ป.อ. (ไทย) ๑/๑๓๖.

^{๑๐} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๖๒๒-๖๓๔, วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๖๒๒-๖๓๔/๙๗๗-๙๙๔, พระโสภณมหาเถระ (มหาสิริยาตอ), วิปัสสนาญ้ย เล่ม ๒, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ตรวจชำระ, พระคันธสาราภังค์ แปลและเรียบเรียง, (นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๕๙-๙๒, พระอาจารย์ ดร. ภัททันตะอาสภมหาเถระ ธรรมจริยะอัคคมหากรรมฐานาจารย์, ๑๐๐ ปี อัคคมหากรรมฐานาจารย์, หน้า ๕๘, ๑๒๘-๑๓๕.

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๖๓๘-๖๔๑/๒๒๒, วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๖๓๘-๖๔๑/๙๙๕-๑๐๐๘.

เนื่องกันโดยไม่ขาดสาย ซึ่งทำให้ต้องวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ^{๑๒}

สรุปความ แม้จะมีความสงสัยเอนกประการก็ตาม แต่เมื่อถึงกังขาวิตรณวิสุทธิแล้วแจ้งในปัจจัยปริศนญาณแล้วก็พ้นจากการสงสัย ๒ ประการ คือ สงสัยในพระพุทธศาสนา และสงสัยในปัจจัยแห่งรูปนาม ปัจจัยปริศนญาณสามารถละอเหตุกทวิสุทธิ(ความเห็นผิดว่าไม่มีเหตุ) ละวิสมเหตุกทวิสุทธิ (เห็นผิดโดยยึดถือเหตุที่ไม่เหมาะสมไม่สมควร) และละกังขามลทวิสุทธิ (มลทิน หรือความหม่นหมองอันเกิดจากความสงสัยเหล่านี้เสียได้) ผู้ที่ข้ามพ้นความสงสัย คือได้ปฏิบัติจนได้แจ้งแล้วซึ่งกังขาวิตรณวิสุทธิ ผู้นั้นจะได้ความเบาใจและได้ที่พักที่อาศัยในพระพุทธศาสนามีคตินัยเพียง ชื่อว่า “จุฬาสตมณ”

๕) มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ

ความบริสุทธิ์แห่งญาณที่รู้ทางหรือมิใช่ทาง หรือมีความรู้และความคิดเห็นว่าเป็นทางปฏิบัติที่ถูกและไม่ถูก กล่าวโดยญาณ ๑๖ คือญาณที่ ๓ สัมมสนญาณแล้ว และญาณที่ ๔ อุทยัพพญาณ เพียงตรุณะคือเพียงอย่างอ่อนเท่านั้น ยังไม่ถึงอุทยัพพญาณที่เรียกว่า พลวะ คืออย่างกล้า ซึ่งเกิดวิปัสสนูปกิเลสที่เป็นเครื่องเศร้าหมองและอุปสรรคของวิปัสสนา ๑๐ ประการ ได้แก่

- ก) โอภาส มีแสงสว่างรุ่งโรจน์แรงกล้า สว่างกว่าแต่กาลก่อน
- ข) ปีติ อิ่มใจเป็นอย่างยิ่งกว่าที่ได้เคยพบเห็นมา
- ค) ปัสสัทธิ จิตสงบเยือกเย็นมาก
- ง) อธิโมกข์ น้อมใจเชื่อ อย่างเลื่อมใสเด็ดขาด ปัญญาก็เกิดได้ยาก
- จ) ปัคคหะ พากเพียรอย่างแรงกล้า
- ฉ) สุข มีความสุขสบายเหลือเกิน ขวนให้ติดสุขเสีย
- ช) ญาณ มีปัญญามากไป จะทำให้เสียปัจจุบัน
- ซ) อุပ္ปฐฐาน ตั้งมั่นในอารมณ์รูปนามจนเกินไป จึงเกิด นิमित ต่างๆ
- ฌ) อุเบกขา วางเฉยมาก เป็นเหตุให้หย่อนความเพียร
- ญ) นิกันติ ชอบใจติดใจในกิเลส ๙ อย่างข้างบนนั้น^{๑๓}

เมื่อนั้นจึงนับว่าองค์ประกอบทั้ง ๙ นี้เป็นวิปัสสนูปกิเลส ทำให้วิปัสสนาเศร้าหมอง ยินดีพอใจอยู่เพียงแค่นี้ โดยเข้าใจเสียว่าตนเองสำเร็จมรรคผลแล้ว เป็นปัจจัยให้เกิดกิเลส เป็นที่อาศัยแห่งคาหธรรม คือ ตัณหา มานะ ทิฐิ และเป็นช่องให้อกุศลธรรมเหล่าอื่นเกิดขึ้นอีกมากมาย ผู้มีปัญญาย่อมพิจารณาองค์ประกอบของวิปัสสนูปกิเลสทั้ง ๙ และองค์วิปัสสนูปกิเลสแท้ๆ อีก ๑ คือ นิกันติว่า

^{๑๒} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ตรวจชำระ, พระคันธสาราภังค์ แปลและเรียบเรียง, (นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๙๕-๑๓๒, พระอาจารย์ ดร. ภัททันตะอาสภมหาเถระ อัมมาจริยะอัคคมหากัมมัฏฐานาจริยะ, ๑๐๐ ปี อัคคมหากัมมัฏฐานาจริยะ, หน้า ๕๘-๕๙, ๑๓๗-๑๓๘.

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๖๙๒-๗๓๕, วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๖๗๘-๖๙๑/๑๐๐๙-๑๐๗๐, พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ตรวจชำระ, พระคันธสาราภังค์ แปลและเรียบเรียง, หน้า ๑๓๖-๒๖๒, พระอาจารย์ ดร. ภัททันตะอาสภมหาเถระ อัมมาจริยะอัคคมหากัมมัฏฐานาจริยะ, ๑๐๐ ปี อัคคมหากัมมัฏฐานาจริยะ, หน้า ๕๙, ๑๔๐-๑๕๐.

สักแต่เกิดขึ้นแล้วดับไป เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เมื่อปฏิบัติได้เช่นนี้แล้ว วิปัสสนาก็ไม่เศร้าหมอง ไม่กืดขวาง แต่จะเจริญขึ้นตามลำดับต่อไป

๖) ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ

ความบริสุทธิ์แห่งญาณที่รู้เห็นในทางปฏิบัติสูงกว่า กล่าวโดยญาณ ๑๖ คือญาณที่ ๔ พละ อุทยัพพญาณ ญาณกำหนดรู้ความเกิดและความดับของรูปนามอย่างแก่ ญาณที่ ๕ ภังคญาณ ญาณกำหนดรู้ความดับของรูปนาม ญาณที่ ๖ ภยญาณ ญาณกำหนดรู้รูปนาม โดยความเป็นสิ่งน่ากลัว ญาณที่ ๗ อาทีนญาณ ญาณกำหนดรู้โทษของรูปนามหรือสังขาร ญาณที่ ๘ นิพพิทาญาณ ญาณกำหนดรู้ความเบื่อหน่ายในรูปนาม ญาณที่ ๙ มุญจิตุกัมยตาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยความปรารถนาที่จะพ้นไปจากรูปนาม ญาณที่ ๑๐ ปฏิสังขยาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยการทบทวน โดยพระไตรลักษณ์ ญาณที่ ๑๑ สังขารูปเบกขาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยการวางเฉยในสังขาร และญาณที่ ๑๒ อนุโลมญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยการวางเฉยในสังขาร โดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้อรุณีย์^{๑๔}

ส่วนญาณที่ ๑๓ โคตรภูญาณ ญาณข้ามโคตรปุณฺณ ทานพระพุทโธสเถระ และพระอาจารย์ ดร.ภัททันตธาสภมฺหาเถระ อัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุญาณจริยะ “นับโคตรภูญาณเป็น อัปปะหาริก (คือจะกล่าวว่ายู่ในวิสุทธิฝ่ายใดไม่ได้) อยู่ในระหว่างกลางปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิกับ ญาณทัสสนวิสุทธิ แต่ถึงการนับว่า “วิปัสสนา” เพราะตกอยู่ในกระแสของวิปัสสนา”^{๑๕} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) “นับโคตรภูญาณเข้าในญาณทัสสนวิสุทธิ เพราะได้รับเอานิพพานเป็น อารมณฺ์เหมือนมรรคญาณที่จัดว่าเป็นญาณทัสสนวิสุทธิ”^{๑๖} และพระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ ป.ธ.๙) “นับโคตรภูญาณเข้าในปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ โดยปริยายโดยอนุโลม”^{๑๗}

๗) ญาณทัสสนวิสุทธิ

ความบริสุทธิ์แห่งญาณที่รู้เห็นพระนิพพานคือ มรรคญาณ ผลญาณ และปัจจเวกชนญาณ รวมด้วยโดยอนุโลม ญาณทัสสนวิสุทธิ ได้แก่ มรรคญาณโดยตรงแต่ญาณเดียวซึ่งมีอยู่ ๔ ชั้น คือ

ก) ปฐมมรรค ได้แก่ โสตาปัตติมรรคญาณ เป็นปัจจัยให้เกิดโสดาปัตติผลญาณ โดยไม่มีระหว่างกัน สำเร็จเป็นพระโสดาบัน

ข) ทุตติยมรรค ได้แก่ สกทาคามีมรรคญาณ เป็นปัจจัยให้เกิดสกทาคามีผลญาณ โดยไม่มีระหว่างกัน สำเร็จเป็นพระสกทาคามี

^{๑๔} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๗๓๗-๘๐๕, วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๗๓๗-๘๐๕/๑๐๗๑-๑๑๓๐, พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ตรวจชำระ, พระคันธสภาราภิวงศ์ แปลและเรียบเรียง, หน้า ๒๖๕-๓๕๖, พระอาจารย์ ดร. ภัททันตธาสภมฺหาเถระ อัมมาจริยะอัครมหาภิกษุญาณจริยะ, ๑๐๐ ปี อัครมหาภิกษุญาณจริยะ, หน้า ๕๙, ๑๕๑-๑๖๖.

^{๑๕} วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๗๓๗-๘๐๖, วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๘๐๖/๑๑๓๑, พระอาจารย์ ดร. ภัททันตธาสภมฺหาเถระ อัมมาจริยะอัครมหาภิกษุญาณจริยะ, ๑๐๐ ปี อัครมหาภิกษุญาณจริยะ, หน้า ๑๖๘.

^{๑๖} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ตรวจชำระ, พระคันธสภาราภิวงศ์ แปลและเรียบเรียง, หน้า ๓๖๐.

^{๑๗} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ ป.ธ. ๙), คู่มือสอบอรรถกถาธรรมฐาน, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พ.ศ. ๒๕๕๐), หน้า ๑๒๔.

ค) ตติยมรรค ได้แก่ อนาคามีมรรคญาณ เป็นปัจจัยให้เกิดอนาคามีผลญาณ โดยไม่มีระหว่างคั่น สำเร็จเป็นพระอนาคามี

ง) จตุตถมรรค ได้แก่ อรหัตตมรรคญาณ เป็นปัจจัยให้เกิดอรหัตตผลญาณ โดยไม่มีระหว่างคั่น สำเร็จเป็นพระอรหันต์^{๑๘}

ผู้ที่ผ่านปฐมมรรคเป็นพระโสดาบันแล้วเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน เพื่อให้บรรลุมรรคเบื้องบน คือ ทุตติยมรรค เป็นพระสกทาคามีต่อไปนั้น ให้เริ่มกำหนดพิจารณาไตรลักษณ์ ความเกิดดับของรูปนามตามนัยแห่งอุทยัพพญาณ ต่อจากนั้นก็กำหนดพิจารณาไปตามลำดับญาณจนกว่าจะบรรลุถึงมรรคญาณ ผลญาณ และปัจจเวกขณญาณ อันเป็นญาณสุดท้าย ผู้ที่ผ่านทุตติยมรรคได้เป็นพระสกทาคามี ผู้ที่ผ่านตติยมรรคได้เป็นพระอนาคามี เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานเพื่อให้บรรลุมรรคเบื้องบน ก็ให้เริ่มต้นที่อุทยัพพญาณซึ่งเป็นญาณขั้นต้นของวิปัสสนาญาณในชั้นโลกีย์^{๑๙}

ในวิสุทธิทั้ง ๗ นั้น วิสุทธิ ๒ คือศีลวิสุทธิ (ความบริสุทธิ์ของศีล) และจิตตวิสุทธิ (ความบริสุทธิ์ของจิต) เป็นรากเหง้าของวิปัสสนา ส่วนวิสุทธิอีก ๕ คือ (๑) ทิณณวิสุทธิ (๒) กังขาวิตรณวิสุทธิ (๓) มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ (๔) ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ และ (๕) ญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นสร้อย (ร่างกาย) หรือตัววิปัสสนา

เมื่อได้ทราบถึงวิสุทธิทั้ง ๗ สัมพันธ์กันกับญาณ ๑๖ ดังกล่าวมาข้างต้นแล้ว ผู้วิจัยจึงทำเป็นตารางเปรียบเทียบกันไดดังนี้ คือ

ตาราง ก เปรียบเทียบวิสุทธิ ๗ กับญาณ ๑๖

วิสุทธิ ๗	ญาณ ๑๖
๗. ญาณทัสสนวิสุทธิ	๑๖. ปัจจเวกขณญาณ ๑๕. ผลญาณ ๑๔. มรรคญาณ
๖. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ	๑๓. โคตรภูญาณ ๑๒. อนุโลมญาณ ๑๑. สังขารุเบกขาญาณ ๑๐. ปฏิสังขาญาณ ๙. มุญจितุกัมมตาญาณ ๘. นิพพิทาญาณ ๗. อาทีนวญาณ

^{๑๘} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๘๐๗-๑๖, วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๘๐๗-๑๖/๑๑๓๑-๑๑๔๐, พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนาญ์ เล่ม ๒, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ตรวจชำระ, พระคันธสाराภังค์ แปลและเรียบเรียง, หน้า ๓๖๓-๔๔๙, พระอาจารย์ ดร. ภัททันตะอาสภมหาเถระ อัมมาจริยะอัครมหากรรมฐานาจารย์, ๑๐๐ ปี อัครมหากรรมฐานาจารย์, หน้า ๕๙, ๑๕๑-๑๖๖-๑๘๒.

^{๑๙} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ ป.ธ. ๙), คู่มือสอบอารมณ์กรรมฐาน, หน้า ๑๒๕-๑๒๖.

นามหรือสังขารโดยพระไตรลักษณ์ (๔) (ก) ตรุณอุทฺทพพยญาณ ญาณกำหนดรู้ความเกิดและความดับของรูปนามอย่างอ่อน^{๒๓}

- ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิติ ความบริสุทธิ์ของความรู้ ความเห็นว่าเป็นทางปฏิบัติที่ถูกเปรียบเทียบกับ (๔) (ข) พลวอุทฺทพพยญาณ ญาณกำหนดรู้ความเกิดและความดับของรูปนามอย่างแก่ (๕) ภัคญาณ ญาณกำหนดรู้ความดับของรูปนาม (๖) ภยญาณ ญาณกำหนดรู้รูปนาม โดยความเป็นสิ่งน่ากลัว (๗) อาทินวญาณ ญาณกำหนดรู้โทษของรูปนามหรือสังขาร (๘) นิพพิทาญาณ ญาณกำหนดรู้ความเบื่อหน่ายในรูปนาม (๙) มุญจิตุกัมยตาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยความรู้ความปรารถนาที่จะพ้นไปจากรูปนาม (๑๐) ปฏิสังขาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยการทบทวน โดยพระไตรลักษณ์ (๑๑) สังขารุเบกขาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยการวางเฉยในสังขาร (๑๒) อนุลอมญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยการวางเฉย ในสังขาร โดยอนุลอมแก่การหยั่งรู้ร้อยยัส^{๒๔}

- ญาณทัสสนวิสุทธิติ ความบริสุทธิ์ของความรู้ความเห็น เปรียบเทียบกับ (๑๓) โคตรภูญาณ ญาณข้ามโคตรปุถุชน (โดยอนุลอม) (๑๔) มัคคญาณ ญาณในอริยมรรค (๑๕) ผลญาณ ญาณในอริยผล (นับเข้าในญาณทัสสนวิสุทธิติโดยอนุลอม) (๑๖) ปัจจเวกขณญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยการสำรวจทบทวน (เป็นโลกียะ นับเข้าอยู่ในญาณทัสสน-วิสุทธิติ)^{๒๕}

๔.๑.๒ แนวคิดตัวชี้วัดอินทรีย์ ๕ ด้วยญาณ ๑๖

จากแนวคิดตามตารางเปรียบเทียบวิสุทธิติ ๗ กับญาณ ๑๖ ที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ผู้วิจัยเห็นว่า วิสุทธิติ ๗ คือเป็นทางไปสู่ความบริสุทธิ์ ญาณ ๑๖ คือผลของการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งทั้ง ๒ ก็มีความสัมพันธ์กันโดยเกิดขึ้นอย่างเป็นระบบหรือเป็นขั้นเป็นตอน ถ้านำเอาอินทรีย์ ๕ ซึ่งเป็นตัวบ่งชี้หรือวัดความก้าวหน้าหรือการเกิดขึ้นของญาณ ๑๖ ไปเปรียบเทียบหรือเทียบเคียงความสัมพันธ์สามารถสร้างเป็นตารางเปรียบเทียบกันได้ดังต่อไปนี้

ตาราง ข เปรียบเทียบ วิสุทธิติ ๗ ญาณ ๑๖ และอินทรีย์ ๕

^{๒๓} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิติ. (บาลี) ๒/๖๙๒-๗๓๕, วิสุทธิติ. (ไทย) ๒/๖๗๘-๖๙๑/๑๐๐๙-๑๐๗๐, พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนาญ์ เล่ม ๒, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ตรวจชำระ, พระคันธสาราภังค์ แปลและเรียบเรียง, หน้า ๑๓๖-๑๖๒, พระอาจารย์ ดร.ภัททันตะอาสภมหาเถระธัมมาจริยะอัครมหาภิกษุญาณจริยะ, ๑๐๐ ปี อัครมหาภิกษุญาณจริยะ, หน้า ๕๙, ๑๔๐-๑๕๐.

^{๒๔} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิติ. (บาลี) ๒/๗๓๗-๘๐๕, วิสุทธิติ. (ไทย) ๒/๗๓๗-๘๐๕/๑๐๗๑-๑๑๓๐, พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนาญ์ เล่ม ๒, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ตรวจชำระ, พระคันธสาราภังค์ แปลและเรียบเรียง, หน้า ๑๖๕-๓๕๖, พระอาจารย์ ดร.ภัททันตะอาสภมหาเถระธัมมาจริยะอัครมหาภิกษุญาณจริยะ, ๑๐๐ ปี อัครมหาภิกษุญาณจริยะ, หน้า ๕๙, ๑๕๑-๑๖๖.

^{๒๕} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิติ. (บาลี) ๒/๘๐๗-๑๖, วิสุทธิติ. (ไทย) ๒/๘๐๗-๑๖/๑๑๓๑-๑๑๔๐, พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนาญ์ เล่ม ๒, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ตรวจชำระ, พระคันธสาราภังค์ แปลและเรียบเรียง, หน้า ๓๖๓-๔๔๙, พระอาจารย์ ดร. ภัททันตะอาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะอัครมหาภิกษุญาณจริยะ, ๑๐๐ ปี อัครมหาภิกษุญาณจริยะ, หน้า ๕๙, ๑๕๑-๑๖๖-๑๘๒, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๐๘-๒๐๙, ๒๒๖-๒๒๗, ๒๖๐-๒๖๑.

วิสุทธิ ๗	ญาณ ๑๖	อินทรีย์ ๕
๗. ญาณทัสสนวิสุทธิ	๑๖. ปัจจเวกขณญาณ ๑๕. ผลญาณ ๑๔. มรรคญาณ	ความเชื่อมั่น ๕. ปัญฺณินทรีย์
๖. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ	๑๓. โคตรภูญาณ ๑๒. อนุโลมญาณ ๑๑. สังขารูปกชาญาณ ๑๐. ปฏิสังขชาญาณ ๙. มุญฺจิตุกัมมตาญาณ ๘. นิพพิทาญาณ ๗. อาทีนวญาณ ๖. ภยญาณ ๕. ภังคญาณ ๔. พลวอุทฺทัพพญาณ	ความตั้งมั่น ๔. สมาธิินทรีย์ ความระลึกรู้ ๓. สตินทรีย์ ความเพียร ๒. วิริยินทรีย์
๕. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ	๔. ตรุณอุทฺทัพพญาณ ๓. สัมมสนญาณ	ความเชื่อมั่น ๑. สัทฺธิินทรีย์
๔. กังขาวิตรณวิสุทธิ	๒. ปัจจยปริคคหญาณ	
๓. ทิฏฐิวิสุทธิ	๑. นามรูปปริจเฉทญาณ	
๒. จิตตวิสุทธิ		
๑. สีลวิสุทธิ		

จากตารางข้างต้นนี้ ผู้วิจัยจะใช้เวลาสมดุลของอินทรีย์ ๕ ไปเปรียบเทียบกับรูปแบบของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน คือ คู้ที่ ๑ เปรียบเทียบสัทฺธิินทรีย์คู่กับปัญฺณินทรีย์เป็นแบบที่ ๑ ในรูปแบบของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน คือการเดินจงกรม การนั่งสมาธิ การกำหนดทางทวาร ๖ และอริยาบถย่อย คู้ที่ ๒ เปรียบเทียบวิริยินทรีย์คู่กับสมาธิินทรีย์เป็นแบบที่ ๒ ในรูปแบบของการเดินจงกรม คู้ที่ ๓ เปรียบเทียบสตินทรีย์เป็นตัวกลางในการเชื่อมโยงทั้ง ๒ คู้ให้สมดุลกันเป็นแบบที่ ๓ ในรูปแบบการกำหนดทวาร ๖ และอริยาบถย่อย และ คู้ที่ ๔ เปรียบเทียบสมาธิินทรีย์คู่กับวิริยินทรีย์เป็นแบบที่ ๔ ในรูปแบบของการนั่งสมาธิ

ดังได้อธิบายแล้วว่า การปรับอินทรีย์ให้มีความแก่กล้าได้สัดส่วนสมดุลกันแล้วทำให้บรรลุถึงญาณ ๑๖ อย่างเป็นขั้นเป็นตอนขึ้นไปโดยลำดับ คือปรับศรัทธากับปัญญาให้เสมอกัน วิริยะกับสมาธิให้เสมอกัน สติเป็นเครื่องเชื่อมโยงระหว่างศรัทธากับปัญญา วิริยะกับสมาธิให้เสมอกัน และปรับสมาธิกับวิริยะให้เสมอกัน โดยมีรายละเอียดดังนี้

๑) คู่ที่ ๑ ปรับสัทนัตริย์ (ศรัทธา) คู่กับ ปัญญนัตริย์ (ปัญญา) ในแบบที่ ๑

คือการสร้างศรัทธา ในการเดินจงกรม ด้วยกำหนดตามระยะเวลาที่พระวิปัสสนาจารย์ แนะนำให้เดินเช่น ๓๐ นาที เป็นต้น ในการนั่งสมาธิ กำหนดนั่งกำหนดตามระยะเวลาที่พระวิปัสสนาจารย์ แนะนำให้นั่ง เช่น ๓๐ นาที เป็นต้น ในการกำหนดอิริยาบถย่อย นอกจากเวลาเดินจงกรมและนั่งสมาธิแล้วฝึกกำหนดทุกอย่างตลอดเวลา ไม่มีเวลาว่างเว้นจากการกำหนดตามที่พระวิปัสสนาจารย์ แนะนำ ในขณะที่เจริญสติปัฏฐานหรือปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน หากเกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธรูป ด้วยการระลึกนึกถึงพุทธรูป แม้ชีวิตนี้ก็มีอุปถัมภ์แต่พระพุทธรูปก็ได้ ในขณะที่ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน บางครั้งเกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระธรรม เพราะเห็นความเกิดดับของรูป หรือสภาพความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ซึ่งไม่เคยเห็นแบบนี้มาก่อน และในขณะที่ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน เกิดความเลื่อมใสในพระอริยสงฆ์ ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบในการเจริญสติปัฏฐาน และเชื่อมั่นคงจะต้องปฏิบัติทางเอกายนมรรคนี้อย่างแน่นอน

ที่กล่าวมาข้างต้นนี้คือ คู่ที่ ๑ ซึ่งเปรียบเทียบสัทนัตริย์คู่กับปัญญนัตริย์เป็นแบบที่ ๑ ในรูปแบบของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน คือการเดินจงกรม การนั่งสมาธิ การกำหนดทางทวาร ๖ และอิริยาบถย่อย โดยภาพรวมในเบื้องต้น เป็นพื้นฐานให้เกิดญาณที่ ๑ คือนามรูปปริจเฉทญาณ

๒) คู่ที่ ๒ ปรับวิริยนัตริย์ (วิริยะ) คู่กับ สมานัตริย์ (สมาธิ) ในแบบที่ ๒ คือการเดินจงกรม

คือ หากปรับวิริยนัตริย์ (วิริยะ) ด้วยการเดินจงกรมอย่างต่อเนื่องจะสามารถกำหนดแยก รูปแยกนามออกจากกันได้ คือ เห็นอาการของเท้าที่เคลื่อนไปว่า “เป็นรูป” และเห็นการรู้อาการของเท้าที่เคลื่อนไปว่า “เป็นนาม” ชื่อว่าได้บรรลุนามรูปปริจเฉทญาณ^{๒๖} เมื่อกำหนดต่อไปจะรู้เห็น “นาม (ใจสั่ง) เป็นเหตุ รูป (อิริยาบถที่ทำตามใจสั่ง) เป็นผล” ชื่อว่าได้บรรลุปัจจุยปริคคญาณ^{๒๗} หากกำหนดรู้เห็น “ขณะเกิดขึ้น ขณะตั้งอยู่ และขณะดับไป” ชื่อว่าได้บรรลุสัมมสนญาณ^{๒๘} โดยหยุดยืนกำหนด หากกำหนดรู้เห็น “ขณะเกิด และขณะดับ” ชื่อว่าได้บรรลุอุทยัพพยญาณ^{๒๙} โดยหยุดยืน บางครั้งกำหนดเห็น “ขณะดับไป หรือหายไป หรือว่างไป” ชื่อว่าได้บรรลุภังคญาณ^{๓๐} ถ้ากำหนดเห็น “ความกลัวในรูปนาม” ชื่อว่าได้บรรลุภยญาณ กำหนดเห็น “โทษภัยในการเวียนว่ายตายเกิด” ชื่อว่าได้บรรลุอาทินวญาณ แล้วกำหนดเห็น “ความเบื่อหน่ายในรูปนาม” ชื่อว่าได้บรรลุนิพพิทาญาณ หากกำหนดเห็น “ความอยากจะพ้นไปจากรูปนาม” ชื่อว่าได้บรรลุมุญจิตุกัมยตาญาณ ถ้ากำหนดเห็น “ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาของรูปนามอย่างชัดเจน” ชื่อว่าได้บรรลุปฏิสังขชาญาณ โดยหยุด

^{๒๖} ดูรายละเอียดใน ธนิต อยู่โพธิ์, วิปัสสนาภาวนาด้วยวิธีทดสอบรู้ผลด้วยตนเอง, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๖-๑๗.

^{๒๗} ดูรายละเอียดในพระอาจารย์ ดร.ภททันตะอาสภมหาเถระ อัมมาจริยะอัคมหากัมมัฏฐานาจริยะ, ๑๐๐ ปี อัคมหากัมมัฏฐานาจริยะ, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๓๕-๑๓๖.

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, ๑๐๕, ๑๔๐, ๒๗๐.

^{๒๙} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๖-๑๐๗, ๑๔๑-๑๕๐, ๒๗๐-๒๗๑.

^{๓๐} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๗-๑๐๘, ๑๕๒-๑๕๔, ๒๗๑-๒๗๒.

ยื่นกำหนด หากกำหนดรู้เห็น “ความวางเฉยในสังขาร” ชื่อว่าได้บรรลุสังขารุเพกขาญาณ ^{๓๑} เมื่อกำหนดรู้เห็น “ความดับ (โดยมรรค)” ชื่อว่าได้บรรลุอนุโลมญาณ ^{๓๒} โดยหยุดยื่นกำหนด หากกำหนดเข้าสู่ “ความดับเจียบ (ตอนแรก)” ชื่อว่าได้บรรลุโคตรญาณ ^{๓๓} แล้วเข้าสู่ “ความดับเจียบ (ตอนกลาง) ทางอนิจจัง” หรือ “ความดับเจียบ (ตอนกลาง) ทางทุกขัง” หรือว่า “ความดับเจียบ (ตอนกลาง) ทางอนัตตา” ชื่อว่าได้บรรลุมรรคญาณ ^{๓๔} และเข้าสู่ “ความดับเจียบตอนสุดท้าย” ชื่อว่าได้บรรลุผลญาณ ^{๓๕} โดยหยุดยื่นกำหนดและในขณะเดินจงกรม เมื่อกำหนด “ความดับ (ย้อนกลับ)” ชื่อว่าได้บรรลุปัจเจกชนญาณ ^{๓๖}

ที่กล่าวมาข้างต้นนี้คือ คู่มือที่ ๒ ซึ่งเปรียบเทียบวิริยอินทรีย์ (วิริยะ) คู่กับสมาธิอินทรีย์ (สมาธิ) เป็นแบบที่ ๒ ในรูปแบบของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน คือการเดินจงกรม ทำให้เกิดญาณ ๑๖ ตั้งแต่ญาณที่ ๑ คือนามรูปปริจเฉทญาณ จนถึงญาณที่ ๑๖ คือปัจเจกชนญาณ

๓) คู่มือที่ ๓ ปรับสตินทรีย์เป็นตัวกลางเชื่อมโยงสัทธอินทรีย์กับปัญญินทรีย์ และวิริยอินทรีย์กับสมาธิอินทรีย์ ในแบบที่ ๓ คือการกำหนดทางทวาร ๖ และอิริยาบถย่อย

คือขณะเห็นรูป เป็นต้น กำหนดเห็น “แยกรูปที่เห็น และนามที่รู้เห็นออกจากกัน” ชื่อว่าได้บรรลุนามรูปปริจเฉทญาณ ^{๓๗} กำหนดรู้เห็น “รูปที่เห็นเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดนามที่รู้” ชื่อว่าได้บรรลุปัจจัยปริคคหญาณ ^{๓๘} กำหนดรู้เห็น “ขณะเกิดขึ้น ขณะตั้งอยู่ และขณะดับไป” ชื่อว่าได้บรรลุสัมสมณญาณ ^{๓๙} กำหนดรู้เห็น “ขณะเกิด และขณะดับ” ชื่อว่าได้บรรลุอุท্থัพพญาณ ^{๔๐} กำหนดรู้เห็น “ขณะดับไป หรือหายไป หรือว่าจบไป” ชื่อว่าได้บรรลุภังคญาณ ^{๔๑} กำหนดรู้เห็น “ความน่ากลัวในการเวียนว่ายตายเกิด” ชื่อว่าได้บรรลุภยญาณ สามารถกำหนดเห็น “โทษภัยในการเวียนว่ายตายเกิด” ชื่อว่าได้บรรลุอาทีนวญาณญาณ กำหนดรู้เห็น “ความเบื่อหน่ายในการเวียนว่ายตายเกิด” ชื่อว่าได้บรรลุนิพพิทาญาณญาณ กำหนดรู้เห็น “ความอยากจะพ้นไปจากการเวียนว่ายตายเกิด” ชื่อว่าได้บรรลุมุญจิตุกัมมตาญาณ กำหนดรู้เห็น “ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ของรูปนามอย่างชัดเจน” ชื่อว่า

^{๓๑} ดูรายละเอียดใน ดูรายละเอียดในพระอาจารย์ ดร.ภททันตะอาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะอัคมหากัมมัฏฐานาจริยะ, ๑๐๐ ปี อัคมหากัมมัฏฐานาจริยะ, หน้า ๑๑๔-๑๑๖, ๑๖๐-๑๖๔, ๒๗๓-๑๗๔.

^{๓๒} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๗, ๑๖๔-๑๖๖, ๒๗๔.

^{๓๓} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๖-๑๖๘, ๒๗๔.

^{๓๔} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน,, หน้า ๑๖๘-๑๗๑, ๒๗๔-๒๗๕.

^{๓๕} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๒-๑๑๗๓, ๒๗๕-๒๗๖.

^{๓๖} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๔-๑๗๗, ๒๗๖.

^{๓๗} ดูรายละเอียดใน ธนิต อยู่โพธิ์, วิปัสสนาภาวนาว่าด้วยวิธีทดสอบรู้ผลด้วยตนเอง, หน้า ๑๖-๑๗.

^{๓๘} ดูรายละเอียดในพระอาจารย์ ดร.ภททันตะอาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะอัคมหากัมมัฏฐานาจริยะ, ๑๐๐ ปี อัคมหากัมมัฏฐานาจริยะ, หน้า ๑๓๕-๑๓๖.

^{๓๙} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๕, ๑๔๐, ๒๗๐.

^{๔๐} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๖-๑๐๗, ๑๔๑-๑๕๐, ๒๗๐-๒๗๑.

^{๔๑} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๗-๑๐๘, ๑๕๒-๑๕๔, ๒๗๑-๑๗๒.

ได้บรรลุปฏิสังขารญาณ กำหนดรู้เห็น “ความวางเฉยในสังขาร” ชื่อว่าได้บรรลุสังขารุเพกขาญาณ^{๔๒} เมื่อกำหนดรู้เห็น “ความดับ (โดยมรรค)” ชื่อว่าได้บรรลุอนุโลมญาณ^{๔๓} หากกำหนดเข้าสู่ “ความดับเจียบ (ตอนแรก)” ชื่อว่าได้บรรลุโคตรญาณ^{๔๔} ต่อจากนั้นเข้าสู่ “ความดับเจียบ (ตอนกลาง) ทางอนิจจัง” หรือ “ความดับเจียบ (ตอนกลาง) ทางทุกขัง” หรือว่า “ความดับเจียบ (ตอนกลาง) ทางอนัตตา” ชื่อว่าได้บรรลุมรรคญาณ^{๔๕} แล้วจึงเข้าสู่ “ความดับเจียบตอนสุดท้าย” ชื่อว่าได้บรรลุผลญาณ^{๔๖} และในการกำหนดทางทวาร ๖ และอิริยาบถย่อย เมื่อกำหนด “ความดับ (ย้อนกลับ)” ชื่อว่าได้บรรลุปัจเจกขณญาณ^{๔๗}

ที่กล่าวมาข้างต้นนี้คือ คู่ที่ ๓ ซึ่งเปรียบเทียบสตินทรีย์เป็นตัวกลางเชื่อมโยงสัทินทรีย์กับปัญญินทรีย์ และวิริยินทรีย์กับสมาธิินทรีย์ ในแบบที่ ๓ คือการกำหนดทางทวาร ๖ และอิริยาบถย่อย ทำให้เกิดญาณ ๑๖ ตั้งแต่ญาณที่ ๑ คือนามรูปปริมจเนทญาณ จนถึงญาณที่ ๑๖ คือปัจเจกขณญาณ

๔) คู่ที่ ๔ ประสมสมาธิินทรีย์ (เรื่องสมาธิ) คู่กับวิริยินทรีย์ (วิริยะ) ในแบบที่ ๔ คือการนั่งสมาธิ

คือ ขณะนั่งสมาธิ กำหนดรู้เห็น “อาการพอง-ยุบกับใจที่รู้อาการพอง-ยุบนั้นเป็นคนละอย่างกัน” ชื่อว่าได้บรรลุนามรูปปริมจเนทญาณ^{๔๘} หากกำหนดรู้เห็น “อาการพอง-ยุบเกิดขึ้นก่อน ใจจึงตามไปรู้ทีหลัง” ชื่อว่าได้บรรลุปัจจยปริคคญาณ^{๔๙} กำหนดรู้เห็น “อาการพอง-ยุบหายไป แต่หายไปไม่หมด ยังเหลืออยู่เห็นได้ชัดเจน” ชื่อว่าได้บรรลุสัมมสนญาณ^{๕๐} กำหนดรู้เห็น “พอง-ยุบเกิดดับเร็ว” หรือแสงสว่างมากมายเต็มไปหมด หรือตัวเบา เป็นต้น” ชื่อว่าได้บรรลุอุทยัพพญาณ^{๕๑} กำหนดเห็น “พอง-ยุบหายไปอย่างเดียว” ชื่อว่าได้บรรลุภังคญาณ^{๕๒} กำหนดเห็นพอง-ยุบหายไปหมด “เกิดความกลัว” ชื่อว่าได้บรรลุภยญาณ กำหนดรู้เห็น “แต่ของไม่ตี หรือไม่เห็นอะไร มีแต่หายไปๆ เห็นแต่รูปนามเป็นโทษ” ชื่อว่าได้บรรลุอาทินวญาณญาณ กำหนดรู้สังขารูปนามได้เป็นอย่างดี “แต่รู้สึกใจแห้งแล้ง หรือรู้สึกเบื่อ ๆ” ชื่อว่าได้บรรลุนิพพิทาญาณญาณ กำหนดรู้เห็นอาการคันเหมือนมีแมลงมาไต่ หรือ “อยากจะออกจากสังสารวัฏ ไม่อยากได้รูปนามอีก” ชื่อว่าได้บรรลุมุญจิตุกัมมตาญาณ กำหนดรู้เห็นไม่ค่อยสะดวกบางที่ต้อพยายามจนเหนื่อยและอ่อนเพลีย ถึงจะพยายามก็ไม่ทันปัจจุบัน ชื่อว่าได้

^{๔๒} ดูรายละเอียดใน พระอาจารย์ ดร.ภัททันตธาสภมมหาเถระ ธัมมาจริยะอัคคมหากัมมัญฐานาจริยะ, ๑๐๐ ปี อัคคมหากัมมัญฐานาจริยะ, หน้า ๑๑๔-๑๑๖, ๑๖๐-๑๖๔, ๒๗๓-๒๗๔.

^{๔๓} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๗, ๑๖๔-๑๖๖, ๒๗๔.

^{๔๔} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๖-๑๖๘, ๒๗๔.

^{๔๕} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๘-๑๗๑, ๒๗๔-๒๗๕.

^{๔๖} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๒-๑๑๗๓, ๒๗๕-๒๗๖.

^{๔๗} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๔-๑๗๗, ๒๗๖.

^{๔๘} ดูรายละเอียดใน ธนิต อยู่โพธิ์, วิปัสสนาภาวนาว่าด้วยวิธีทดสอบรู้ผลด้วยตนเอง, หน้า ๑๖-๑๗.

^{๔๙} ดูรายละเอียดในพระอาจารย์ ดร.ภัททันตธาสภมมหาเถระ ธัมมาจริยะอัคคมหากัมมัญฐานาจริยะ, ๑๐๐ ปี อัคคมหากัมมัญฐานาจริยะ, หน้า ๑๓๕-๑๓๖.

^{๕๐} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๕, ๑๔๐, ๒๗๐.

^{๕๑} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๖-๑๐๗, ๑๔๑-๑๕๐, ๒๗๐-๒๗๑.

^{๕๒} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๗-๑๐๘, ๑๕๒-๑๕๔, ๒๗๑-๒๗๒.

บรรลุปฐิสังชาญาณ กำหนดรู้เห็น “ความวางเฉยในสังขาร” ชื่อว่าได้บรรลุลังขารุกเปกชาญาณ^{๕๓} เมื่อกำหนดรู้เห็น “ความดับ (โดยมรรค)” ชื่อว่าได้บรรลุนุโลมญาณ^{๕๔} หากกำหนดเข้าสู่ “ความดับเงียบ (ตอนแรก)” ชื่อว่าได้บรรลุโคตรญาณ^{๕๕} ต่อจากนั้นก็เข้าสู่ “ความดับเงียบ (ตอนกลาง) ทางอนิจจัง” หรือ “ความดับเงียบ (ตอนกลาง) ทางทุกขัง” หรือว่า “ความดับเงียบ (ตอนกลาง) ทางอนัตตา”ชื่อว่าได้บรรลุมรรคญาณ^{๕๖} แล้วเข้าสู่ “ความดับเงียบตอนสุดท้าย” ชื่อว่าได้บรรลุมลญาณ^{๕๗} และในการนั่งสมาธิเมื่อกำหนด “ความดับ (ย้อนกลับ)” ชื่อว่าได้บรรลุปัจเจกขณญาณ^{๕๘}

ที่กล่าวมาข้างต้นนี้คือ คู่ที่ ๔ ซึ่งเปรียบเทียบสมาธิหรือ (สมาธิ) คู่กับวิริยอินทรีย์ (วิริยะ) เป็นแบบที่ ๔ ในรูปแบบของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน คือการเดินจงกรม ทำให้เกิดญาณ ๑๖ ตั้งแต่ญาณที่ ๑ คือนามรูปปริจเฉทญาณ จนถึงญาณที่ ๑๖ คือปัจเจกขณญาณ

๔.๒ ระเบียบวิธีการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ มี ๒ ส่วน ได้แก่ การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Method) ด้วยการวิจัยทางเอกสาร (Documentary research) และการวิจัยภาคสนาม (Field Research)

๔.๒.๑ การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Method) ด้วยการวิจัยทางเอกสารได้ ทำการศึกษาค้นคว้า รวบรวม วิเคราะห์ข้อมูลปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์-วิเสส หนังสือ ตำรา วิทยานิพนธ์ งานวิจัย และผลงานตีพิมพ์ทั้งภาษาไทยภาษาอังกฤษทางวิชาการของผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งสื่ออิเล็กทรอนิกส์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องอินทรีย์ ๕ และญาณ ๑๖

๔.๒.๒ การวิจัยภาคสนาม (Field Research) ทำโดยการใช้แบบสอบถามเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างที่เป็นนิสิตระดับปริญญาโทและปริญญาเอกของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งสมัครเข้ารับการฝึกภาคปฏิบัติในโครงการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานปีการศึกษา ๒๕๕๕ ระหว่างวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน – ๑๔ ธันวาคม ๒๕๕๕ ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อ.วังน้อย จ.พระนครศรีอยุธยา โดยผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยดังนี้

๑) ประชากรที่ศึกษา เป็นนิสิตระดับปริญญาโทและปริญญาเอกของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปีการศึกษาพุทธศักราช ๒๕๕๕ จำนวน ๔๐๐ รูป/คน ที่ต้องเข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามระเบียบมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๒) เลือกกลุ่มตัวอย่าง เป็นนิสิตระดับปริญญาโทและปริญญาเอกของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งสมัครเข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในโครงการ

^{๕๓} ฎายละเอียดใน พระอาจารย์ ดร.ภททันตะอาสภมหาเถระ จัมาจริยะอัครมหากรรมฐานาจริยะ, ๑๐๐ ปี อัครมหากรรมฐานาจริยะ, หน้า ๑๑๔-๑๑๖, ๑๖๐-๑๖๔, ๒๗๓-๒๗๔.

^{๕๔} ฎายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๗, ๑๖๔-๑๖๖, ๒๗๔.

^{๕๕} ฎายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๖-๑๖๘, ๒๗๔.

^{๕๖} ฎายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๘-๑๗๑, ๒๗๔-๒๗๕.

^{๕๗} ฎายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๒-๑๗๓, ๒๗๕-๒๗๖.

^{๕๘} ฎายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๔-๑๗๗, ๒๗๖.

ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานปีการศึกษา ๒๕๕๕ ระหว่างวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน- ๑๔ ธันวาคม ๒๕๕๕ ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อ.วังน้อย จ.พระนครศรีอยุธยา จำนวน ๒๐๐ รูป/คน

๓) สร้างเครื่องมือ คือ แบบประเมิน ก่อนการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน และหลังการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน โดยผู้วิจัยได้สร้างขึ้นมาดังนี้

๑. สร้างเครื่องมือจากศึกษาเอกสารหลักธรรม แนวคิด ทฤษฎี งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (บทที่ ๒ และบทที่ ๓) และขอความเห็นจากผู้เชี่ยวชาญทางด้านวิปัสสนากรรมฐานเพื่อกำหนดกรอบในการใช้แบบประเมินให้ครอบคลุมกับวัตถุประสงค์ที่ต้องการศึกษา

๒. นำกรอบที่ได้จากข้อที่ ๑. มาสร้างเป็นแบบประเมินก่อน และหลังการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ดังนี้คือ

ก. แบบประเมินก่อนการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

ตอนที่ ๑ แบบสอบถามข้อมูลทั่วไป มีลักษณะเป็นคำถามแบบปลายปิดให้เลือกตอบจำนวน ๑๑ ข้อ โดยแสดงผลเป็นจำนวนของผู้ตอบ และค่าเฉลี่ยร้อยละ

ตอนที่ ๒ แบบประเมินความรู้ความเข้าใจการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน มีลักษณะเป็นคำถามแบบปลายปิดให้เลือกตอบจำนวน ๒๗ ข้อ โดยแสดงผลเป็นจำนวนของผู้ตอบ เป็นค่าเฉลี่ยร้อยละ และใช้ One-Sample Test

ตอนที่ ๓ แบบประเมินอินทรีย์ ๕ เปรียบเทียบกับญาณ ๑๖ มีลักษณะเป็นคำถามแบบปลายปิดให้เลือกตอบจำนวน ๕๔ ข้อ โดยจะแสดงผลเป็นจำนวนของผู้ตอบ เป็นค่าเฉลี่ยร้อยละ และใช้ One-Sample Test

ข. แบบประเมินหลังการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

ตอนที่ ๒ แบบประเมินความรู้ความเข้าใจการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน มีลักษณะเป็นคำถามแบบปลายปิดให้เลือกตอบจำนวน ๒๗ ข้อ โดยแสดงผลเป็นจำนวนของผู้ตอบเป็นค่าเฉลี่ยร้อยละ และใช้ One-Sample Test

ตอนที่ ๓ แบบประเมินอินทรีย์ ๕ เปรียบเทียบกับญาณ ๑๖ มีลักษณะเป็นคำถามแบบปลายปิดให้เลือกตอบจำนวน ๕๔ ข้อ โดยแสดงผลเป็นจำนวนของผู้ตอบ เป็นค่าเฉลี่ยร้อยละ และใช้ One-Sample Test

ตอนที่ ๔ แบบแสดงความคิดเห็น และข้อเสนอแนะ

๓. ผู้วิจัยนำแบบประเมินที่สร้างเสร็จเรียบร้อยแล้วไปหาคุณภาพของเครื่องมือ ดังนี้ คือ

ก. ความเที่ยงตรง (Validity) ได้ให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบประสิทธิภาพความถูกต้องเหมาะสม ดังมีรายนามต่อไปนี้

๑) พระราชสิทธิมุนี,วิ.ดร. (บุญชิต ญาณสวโร, ป.ธ.๙) อาจารย์ประจำคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เจ้าคณะเขตพญาไทกรุงเทพมหานคร,

ประธานพระวิปัสสนาจารย์/ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร, ที่ปรึกษาพระวิปัสสนาจารย์โครงการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๒) พระสมภาร สมภาโร, ผู้ช่วยศาสตราจารย์/ผู้เชี่ยวชาญวิปัสสนากรรมฐานประจำคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ปรึกษาพระวิปัสสนาจารย์ ปริญญาตรี-โท-เอก มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๓) พระครูภาวนาวราลังการ,วิ. (สมศักดิ์ โสรโท) เจ้าอาวาสวัดภักทันตะอาราม จังหวัดชลบุรี, เจ้าสำนักวิปัสสนา สมมิตร-ปราณี จังหวัดชลบุรี, รองพระอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนากัมมัฏฐาน ที่ปรึกษาพระวิปัสสนาจารย์โครงการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๔) ศาสตราจารย์เกียรติคุณ นพ.จำลอง ดิษยวณิช อาจารย์พิเศษภาควิชาจิตเวชศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และวิปัสสนาจารย์โครงการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ข. ความเชื่อมั่น (Reliability) ผู้วิจัยนำแบบประเมินทั้ง ๒ ชุด ที่ได้ปรับปรุงแก้ไขแล้วจาก ข้อ ก. ไปให้ประชากรที่ไม่ได้เป็นกลุ่มตัวอย่าง จำนวน ๒๐ รูป/คน ช่วยตอบแล้วนำมาตรวจให้คะแนน และหาค่าความเชื่อมั่นด้วยวิธีการหาค่าสัมประสิทธิ์แอลฟาของครอนบาค (Cronbach) โดยใช้โปรแกรมวิเคราะห์ข้อมูลสำเร็จรูป ได้ค่าสัมประสิทธิ์ของความเชื่อมั่นเท่ากับ ๐.๙๕ ซึ่งนับว่าเป็นแบบทดสอบที่มีความเชื่อมั่นสูง

ค. ปรับปรุงแบบประเมินก่อนและหลังการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานให้สมบูรณ์ แล้วนำไปเก็บข้อมูลกับกลุ่มตัวอย่างจำนวน ๒๐๐ รูป/คน

๔.๒.๓ เหตุผลของการตั้งคำถามในแบบประเมินที่นำมาทำการศึกษา

ตอนที่ ๑ แบบสอบถามข้อมูลทั่วไป มีลักษณะเป็นแบบปลายปิดให้เลือกตอบจำนวน ๑๑ ข้อ แสดงผลเป็นจำนวนของผู้ตอบ และค่าเฉลี่ยร้อยละ ได้แก่เรื่องเหล่านี้ คือ

- ๑) สถานภาพ
- ๒) อายุ
- ๓) อาชีพ
- ๔) สถานภาพสมรส
- ๕) รายได้ต่อเดือน
- ๖) ระดับการศึกษา
- ๗) ระยะเวลาที่เคยปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานตามโครงการของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ๘) รูปแบบของกัมมัฏฐานที่เคยปฏิบัติมาก่อน
- ๙) รูปแบบของการใช้ภาวนาที่เคยปฏิบัติมาก่อน
- ๑๐) ระยะเวลาที่เคยฝึกปฏิบัติกัมมัฏฐานมาแล้ว
- ๑๑) สถานที่ได้รับการฝึกปฏิบัติกัมมัฏฐานมาก่อน

ตอนที่ ๒ แบบประเมินความรู้ความเข้าใจการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน มีลักษณะเป็นแบบปลายปิดให้เลือกตอบจำนวน ๒๗ ข้อ แสดงผลเป็นจำนวนของผู้ตอบ และค่าเฉลี่ยร้อยละ ได้แก่

๑) ขณะเดินจงกรม ๖ ระยะ มีขวย่างหนอ ซ้ายย่างหนอ ท่านกำหนดได้ทันปัจจุบัน เป็นต้น

๒) ขณะที่เกิดความรู้สึกเจ็บปวด หรือ สบาย หรือว่า เฉยๆ แทรกในขณะเดินจงกรม ท่านกำหนดได้ทันปัจจุบัน

๓) ขณะที่จิตนี้รัก โกรธ หลง เป็นต้น แทรกในขณะเดินจงกรม ท่านกำหนดได้ทันปัจจุบัน

๔) ขณะที่จิตเกิดความยินดี พยาบาท ง่วง ท้อแท้ เกียจคร้าน ฟุ้งซ่าน เบื่อรำคาญ ลังเลสงสัย หรือเกิดความระลึกได้ พิจารณาธรรม เพียรพยายาม อิ่มใจ สงบ ตั้งมั่น ปลอ่ยวางอย่างมีปัญญา แทรกในขณะเดินจงกรม ท่านกำหนดได้ทันปัจจุบัน

จากประเด็นคำถาม ข้อที่ ๑ ถึงข้อที่ ๔ เกี่ยวกับรูปแบบการเดินจงกรมในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานหรือการเจริญสติปัฏฐาน ๔ คือ ข้อที่ ๑ เป็นกายนุปัสสนาสติปัฏฐาน หมวดอิริยาบถใหญ่ คือ ยืนกับเดิน ข้อที่ ๒ เป็นเวทนानุปัสสนาสติปัฏฐาน คือทุกขเวทนา สุขเวทนา และอุเบกขาเวทนา ข้อที่ ๓ เป็นจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ สราคจิต สโทสจิต และสโมหจิต ข้อที่ ๔ เป็นธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน หมวดนิรณ ๕ และหมวดโพชฌงค์ ๗

๕) ขณะนั่งสมาธิ ท่านสังเกตอาการฟอง-ยุบ ได้ทันที

๖) ขณะที่เกิดความรู้สึกเจ็บปวด หรือสบาย หรือว่า เฉยๆ แทรกในขณะนั่งสมาธิ ท่านกำหนดได้ทันปัจจุบัน

๗) ขณะที่ใจนี้รัก โกรธ หลง เป็นต้น แทรกในขณะนั่งสมาธิ ท่านกำหนดได้ทันปัจจุบัน

๘) ขณะที่ใจเกิดความยินดี พยาบาท ง่วง ท้อแท้ เกียจคร้าน ฟุ้งซ่าน เบื่อรำคาญ ลังเลสงสัย หรือเกิดระลึกได้ พิจารณาธรรม เพียรพยายาม อิ่มใจ สงบ ตั้งมั่น ปลอ่ยวางอย่างมีปัญญา แทรกในขณะนั่งสมาธิ ท่านกำหนดได้ทันที

จากประเด็นคำถาม ข้อที่ ๕ ถึงข้อที่ ๘ เกี่ยวกับรูปแบบการนั่งสมาธิ ในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานหรือการเจริญสติปัฏฐาน ๔ คือ ข้อที่ ๕ เป็นกายนุปัสสนาสติปัฏฐาน หมวดอานาปานะกับหมวดธาตุมนสิการ ข้อที่ ๖ เป็นเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือทุกขเวทนา สุขเวทนา และอุเบกขาเวทนา ข้อที่ ๗ เป็นจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ สราคจิต สโทสจิต และสโมหจิต ข้อที่ ๘ เป็นธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน หมวดนิรณ ๕ และหมวดโพชฌงค์ ๗

๙) ขณะเห็น ท่านกำหนดสติได้ทันปัจจุบัน

๑๐) ขณะได้ยินเสียง ท่านกำหนดสติได้ทันปัจจุบัน

๑๑) ขณะดมกลิ่น ท่านกำหนดสติได้ทันปัจจุบัน

๑๒) ขณะลิ้มรส ท่านกำหนดสติได้ทันปัจจุบัน

๑๓) ขณะเย็น ร้อน ฯลฯ ท่านกำหนดสติได้ทันปัจจุบัน

๑๔) ขณะเกิดความคิด ท่านกำหนดสติได้ทันปัจจุบัน

- ๑๕) ขณะตื่นนอน ท่านกำหนดสติได้ทันปัจจุบัน
- ๑๖) ขณะล้างหน้าแปรงฟัน ท่านกำหนดสติได้ทันปัจจุบัน
- ๑๗) ขณะอาบน้ำ ท่านกำหนดสติได้ทันปัจจุบัน
- ๑๘) ขณะนุ่งห่มจีวร หรือสวมใส่เสื้อผ้า ท่านกำหนดสติได้ทันปัจจุบัน
- ๑๙) ขณะฉันหรือรับประทานอาหาร ท่านกำหนดสติได้ทันปัจจุบัน
- ๒๐) ขณะดื่มน้ำ ท่านกำหนดสติได้ทันปัจจุบัน
- ๒๑) ขณะล้างบาตร ถ้วย ชาม ช้อน ท่านกำหนดสติได้ทันปัจจุบัน
- ๒๒) ขณะก้ม-เงย ท่านกำหนดสติได้ทันปัจจุบัน
- ๒๓) ขณะแลซ้าย-แลขวา ท่านกำหนดสติได้ทันปัจจุบัน
- ๒๔) ขณะเปิด-ปิดประตู ท่านกำหนดสติได้ทันปัจจุบัน
- ๒๕) ขณะกราบพระ ท่านกำหนดสติได้ทันปัจจุบัน
- ๒๖) ขณะเดินไปมา ท่านกำหนดสติได้ทันปัจจุบัน
- ๒๗) ขณะเข้านอน ท่านกำหนดสติได้ทันปัจจุบัน

จากประเด็นคำถาม ข้อที่ ๙ ถึงข้อที่ ๒๗ เกี่ยวกับรูปแบบการกำหนดทางทวาร ๖ (อายตนะภายในอายตนะภายนอก ๑๒) กับการกำหนดอิริยาบถย่อย ในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน หรือการเจริญสติปัฏฐาน ๔ คือ ข้อที่ ๙ ถึงข้อที่ ๑๔ เป็นธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน หมวดอายตนะ และข้อที่ ๑๕ ถึงข้อที่ ๒๗ เป็นกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน หมวดสัมปชัญญะ

ตอนที่ ๓ แบบประเมินอินทรีย์ ๕ เปรียบเทียบกับญาณ ๑๖ มีลักษณะเป็นแบบปลาย ปิดให้เลือกตอบจำนวน ๕๔ ข้อ โดยจะแสดงผลเป็นจำนวนของผู้ตอบ และค่าเฉลี่ยร้อยละ ได้แก่

๑) ในการเดินจงกรม ท่านเดินกำหนดตามระยะเวลาที่พระวิปัสสนาจารย์ แนะนำให้เดิน เช่น ๓๐ นาที เป็นต้น

๒) ในการนั่งสมาธิ ท่านนั่งกำหนดตามระยะเวลาที่พระวิปัสสนาจารย์ แนะนำให้นั่ง เช่น ๓๐ นาที เป็นต้น

๓) ในการกำหนดอิริยาบถย่อย นอกจากเวลาเดินจงกรมและนั่งสมาธิแล้ว ท่านกำหนดทุกอย่างตลอดเวลา ไม่มีเวลาว่างเว้นจากการกำหนด ตามที่พระวิปัสสนาจารย์แนะนำ

๔) ในขณะที่ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ท่านเกิดเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า แม้ชีวิตนี้ ก็มอบถวายแด่พระพุทธองค์ได้

๕) ในขณะที่ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ท่านเกิดเลื่อมใสในพระธรรม เพราะเห็นความเกิดดับของรูป หรือสภาพความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ซึ่งไม่เคยเห็นแบบนี้มาก่อน

๖) ในขณะที่ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ท่านเกิดเลื่อมใสในพระอริยสงฆ์ เพราะเห็นพระอริยสงฆ์ เช่น พระโสดาบัน เป็นต้นนั้นมีอยู่จริงอย่างแน่นอน

จากประเด็นคำถาม ข้อที่ ๑ ถึงข้อที่ ๖ เกี่ยวกับสัทอินทรีย์ (ศรัทธา) ในรูปแบบการเดิน จงกรม ยังไม่จัดอยู่ในขั้นได้ญาณ เพราะกำลังปรับอินทรีย์ และเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดอินทรีย์อื่นๆ ที่เสมอกัน

๗) ในขณะเดินจงกรม ท่านกำหนดแยกแยะรูปแยกนามออกจากกันได้ คือ เห็นอาการของเท้าที่เคลื่อนไปว่า “เป็นรูป” และ เห็นการรู้อาการของเท้าที่เคลื่อนไปว่า “เป็นนาม”

๘) ในขณะเดินจงกรม ท่านกำหนดเห็น “ตัวรู้ก่อน แล้วเท้าจึงเคลื่อนไปตาม”

๙) ในขณะเดินจงกรม ท่านกำหนดเห็น “ขณะเกิดขึ้น ขณะตั้งอยู่ และ ขณะดับไป”^{๕๙} โดยหยุดยืนกำหนด

๑๐) ในขณะเดินจงกรม ท่านกำหนดเห็น “ขณะเกิด และขณะดับ”^{๖๐} โดยหยุดยืนกำหนด

๑๑) ในขณะเดินจงกรม ท่านกำหนดเห็น “ขณะดับไป หรือหายไป หรือว่าจบไป”^{๖๑} โดยหยุดยืนกำหนด

๑๒) ในขณะเดินจงกรม ท่านกำหนดเห็น “ความกลัวในรูปนาม” โดยหยุดยืนกำหนด

๑๓) ในขณะเดินจงกรม ท่านกำหนดเห็น “โทษภัยในการเวียนว่ายตายเกิด” โดยหยุดยืนกำหนด

๑๔) ในขณะเดินจงกรม ท่านกำหนดเห็น “ความเบื่อหน่ายในรูปนาม” โดยหยุดยืนกำหนด

๑๕) ในขณะเดินจงกรม ท่านกำหนดเห็น “ความอยากจะพ้นไปจากรูปนาม” โดยหยุดยืนกำหนด

๑๖) ในขณะเดินจงกรม ท่านกำหนดเห็น “ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ของรูปนามอย่างชัดเจน” โดยหยุดยืนกำหนด

๑๗) ในขณะเดินจงกรม ท่านกำหนดเห็น “ความวางเฉยในสังขาร”^{๖๒} โดยหยุดยืนกำหนด

๑๘) ในขณะเดินจงกรม ท่านกำหนด “ความดับ (โดยมรรค)”^{๖๓} โดยหยุดยืนกำหนด

๑๙) ในขณะเดินจงกรม ท่านกำหนด “ความดับเจี๊ยะ (ตอนแรก)”^{๖๔} โดยหยุดยืนกำหนด

^{๕๙} พระอาจารย์ ดร.ภทฺทนต์อาสภมหาเถระ อัมมาจริยะอัครมหาภิกษุญาณจริยะ, ๑๐๐ ปี อัครมหาภิกษุญาณจริยะ, หน้า ๑๐๕, ๑๔๐, ๒๗๐.

^{๖๐} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๖-๑๐๗, ๑๔๑-๑๕๐, ๒๗๐-๒๗๑.

^{๖๑} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๗-๑๐๘, ๑๕๒-๑๕๔, ๒๗๑-๑๗๒.

^{๖๒} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๔-๑๑๖, ๑๖๐-๑๖๔, ๒๗๓-๑๗๔.

^{๖๓} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๗, ๑๖๔-๑๖๖, ๒๗๔.

^{๖๔} ดูรายละเอียดใน พระอาจารย์ ดร.ภทฺทนต์อาสภมหาเถระ อัมมาจริยะอัครมหาภิกษุญาณจริยะ, ๑๐๐ ปี อัครมหาภิกษุญาณจริยะ,, หน้า ๑๖๖-๑๖๘, ๒๗๔.

๒๐) ในขณะเดินจงกรม ท่านกำหนด “ความดับเงียบ (ตอนกลาง) ทางอนิจจัง” หรือ “ความดับเงียบ (ตอนกลาง) ทางทุกขัง” หรือว่า “ความดับเงียบ (ตอนกลาง) ทางอนัตตา”^{๖๕} โดยหยุดยืนกำหนด

๒๑) ในขณะเดินจงกรม ท่านกำหนด “ความดับเงียบตอนสุดท้าย”^{๖๖} โดยหยุดยืนกำหนด

๒๒) ในขณะเดินจงกรม ท่านกำหนด “ความดับ (ย้อนกลับ)”^{๖๗} โดยหยุดยืนกำหนด

จากประเด็นคำถาม ข้อที่ ๗ ถึงข้อที่ ๒๒ เกี่ยวกับวิริยอินทรีย์ (วิริยะ) กับสมาธิอินทรีย์ให้เสมอกันในรูปแบบการเดินจงกรม ในขั้นได้ญาณที่ ๑ คือนามรูปปัจจุณญาณจนถึงญาณที่ ๑๖ คือปัจจุเวกขณะญาณ หากสามารถปรับอินทรีย์ ๕ ให้เสมอกัน

๒๓) ขณะเห็นรูป เป็นต้น ท่านกำหนดเห็น “การแยกรูปที่เห็น และนามที่รู้เห็นออกจากกัน”

๒๔) ขณะเห็นรูป เป็นต้น ท่านกำหนดเห็น “รูปที่เห็น เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดนามที่รู้”

๒๕) ขณะเห็นรูป เป็นต้น ท่านกำหนดเห็น “ขณะเกิดขึ้น ขณะตั้งอยู่ และขณะดับไป”^{๖๘}

๒๖) ขณะเห็นรูป เป็นต้น ท่านกำหนดเห็น “ขณะเกิด และขณะดับ”^{๖๙}

๒๗) ขณะเห็นรูป เป็นต้น ท่านกำหนดเห็น “ขณะดับไป หรือหายไป หรือว่าจบไป”^{๗๐}

๒๘) ขณะเห็นรูป เป็นต้น ท่านกำหนดเห็น “ความน่ากลัวในการเวียนว่ายตายเกิด”

๒๙) ขณะเห็นรูป เป็นต้น ท่านสามารถกำหนดเห็น “โทษภัยในการเวียนว่ายตายเกิด”

๓๐) ขณะเห็นรูป เป็นต้น ท่านกำหนดเห็น “ความเบื่อหน่ายในการเวียนว่ายตายเกิด”

๓๑) ขณะเห็นรูป เป็นต้น ท่านกำหนดเห็น “ความอยากจะพ้นไปจากการเวียนว่ายตายเกิด”

๓๒) ขณะเห็นรูป เป็นต้น ท่านกำหนดเห็น “ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ของรูปนามอย่างชัดเจน”

^{๖๕} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๘-๑๗๑, ๒๗๔-๒๗๕.

^{๖๖} รายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๒-๑๗๓, ๒๗๕-๒๗๖.

^{๖๗} รายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๔-๑๗๗, ๒๗๖.

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๕, ๑๔๐, ๒๗๐.

^{๖๙} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๖-๑๐๗, ๑๔๑-๑๕๐, ๒๗๐-๒๗๑.

^{๗๐} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๗-๑๐๘, ๑๕๒-๑๕๔, ๒๗๑-๒๗๒.

๓๓) ขณะเห็นรูป เป็นต้น ท่านกำหนด “ความวางเฉยในสังขาร”^{๗๑}

๓๔) ขณะเห็นรูป เป็นต้น ท่านกำหนด “ความดับ (โดยมรรค)”^{๗๒}

๓๕) ต่อจากการกำหนดข้างต้นนี้ ท่านกำหนด “ความดับเจียบ (ตอนแรก)”^{๗๓}

๓๖) ขณะเห็นรูป เป็นต้น ท่านกำหนด “ความดับเจียบ (ตอนกลาง) ทางอนิจจัง” หรือ “ความดับเจียบ (ตอนกลาง) ทางทุกขัง” หรือว่า “ความดับเจียบ (ตอนกลาง) ทางอนัตตา”^{๗๔}

๓๗) ขณะเห็นรูป เป็นต้น ท่านกำหนด “ความดับเจียบตอนสุดท้าย”^{๗๕}

๓๘) ขณะเห็นรูป เป็นต้น ท่านกำหนด “ความดับ (ย้อนกลับ)”^{๗๖}

จากประเด็นคำถามข้อที่ ๒๓ ถึงข้อที่ ๓๘ เกี่ยวกับสติในทริย (เรื่องสติ) เป็นตัวกลางเชื่อมโยง สติในทริยกับปัญญในทริย และวิริยในทริยกับสมาธิในทริย ให้เสมอกันในรูปแบบการกำหนดทางทวาร ๖ และอิริยาบถย่อย บรรลุญาณที่ ๑ คือนามรูปปริจเฉทญาณจนถึงญาณที่ ๑๖ คือ ปัจจเวกขณญาณ เพราะสามารถปรับอินทริยให้เสมอกัน

๓๙) ขณะนั่งสมาธิ ท่านกำหนดเห็น “อาการพอง-ยุบกับใจที่รู้อาการพอง-ยุบนั่นเป็นคนละอย่างกัน”

๔๐) ขณะนั่งสมาธิ ท่านกำหนดเห็น “อาการพอง-ยุบเกิดขึ้นก่อน ใจจึงตามไปรู้ทีหลัง”

๔๑) ขณะนั่งสมาธิ ท่านกำหนดเห็น “อาการพอง-ยุบหายไป แต่หายไปไม่หมด ยังเหลืออยู่เห็นได้ชัดเจน”

๔๒) ขณะนั่งสมาธิ ท่านกำหนดเห็น “พอง-ยุบเกิดดับเร็ว” หรือแสงสว่างมากมายเต็มไปหมด หรือตัวเบา เป็นต้น”

๔๓) ขณะนั่งสมาธิ ท่านกำหนดเห็น “พอง-ยุบหายไปอย่างเดียว” ได้

๔๔) ขณะนั่งสมาธิ ท่านกำหนดเห็นพอง-ยุบหายไปหมด “เกิดความกลัว”

๔๕) ขณะนั่งสมาธิ ท่านกำหนดเห็น “แต่ของไม่ดี หรือไม่เห็นอะไร มีแต่หายไปๆ เห็นแต่รูปนามเป็นโทษ”

๔๖) ขณะนั่งสมาธิ ท่านกำหนดสังขารรูปนามได้เป็นอย่างดี “แต่รู้สึกใจแห้งแล้ง หรือรู้สึกเบื่อ ๆ”

^{๗๑} ดูรายละเอียดใน พระอาจารย์ดร.ภททันตะอาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะอัครมหาภิกขุ มัชฌิมาสารีเย ๑๐๐ ปี อัครมหาภิกขุ มัชฌิมาสารีเย, หน้า ๑๑๔-๑๑๖, ๑๖๐-๑๖๔, ๒๗๓-๒๗๔.

^{๗๒} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๗, ๑๖๔-๑๖๖, ๒๗๔.

^{๗๓} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๖-๑๖๘, ๒๗๔.

^{๗๔} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๘-๑๗๑, ๒๗๔-๒๗๕.

^{๗๕} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๒-๑๗๓, ๒๗๕-๒๗๖.

^{๗๖} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๔-๑๗๗, ๒๗๖.

๔๗) ขณะนั่งสมาธิ ท่านกำหนดอยู่ จะมีอาการคันเหมือนมีแมลงมาไต่ หรืออยากจะออกจากสังสารวัฏ ไม่อยากได้รูปนามอีก

๔๘) ขณะนั่งสมาธิ ท่านกำหนดอยู่ การกำหนดไม่ค่อยสะดวกบางที่ต้องพยายามจนเหนื่อยและอ่อนเพลีย ถึงจะพยายามก็ไม่ทันปัจจุบัน

๔๙) ขณะนั่งสมาธิ ท่านกำหนด “ความวางเฉยในสังขาร”^{๗๗}

๕๐) ขณะนั่งสมาธิ ท่านกำหนด “ความดับ (โดยมรรค)”^{๗๘}

๕๑) ขณะนั่งสมาธิ ท่านกำหนด “ความดับเจียบ (ตอนแรก)”^{๗๙}

๕๒) ขณะนั่งสมาธิ ท่านกำหนด “ความดับเจียบ (ตอนกลาง) ทางอนิจจัง” หรือ “ความดับเจียบ (ตอนกลาง) ทางทุกขัง” หรือว่า “ความดับเจียบ (ตอนกลาง) ทางอนัตตา”^{๘๐} ๕๓) ขณะนั่งสมาธิ ท่านกำหนด “ความดับเจียบตอนสุดท้าย”^{๘๑}

๕๔) ขณะนั่งสมาธิ ท่านกำหนด “ความดับ (ย้อนกลับ)”^{๘๒} จากประเด็นคำถามข้อที่ ๓๘ ถึงข้อที่ ๕๔ เกี่ยวกับสมาธิ (เรื่องสมาธิ) คู่กับวิริย (วิริยะ) ในรูปแบบการนั่งกัมมัฏฐานหรือนั่งสมาธิ หากปรับอินทรีย์ได้สมดุลกันสามารถบรรลุญาณที่ ๑ คือนามรูปปริจเฉทญาณจนถึงญาณที่ ๑๖ คือ ปัจจเวกขณญาณ

ข. แบบประเมินหลังการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

ตอนที่ ๒ แบบประเมินความรู้ความเข้าใจต่อการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน จำนวน ๒๗ ข้อ โดยแบ่งเป็นการเดินจงกรม ๔ ข้อ เช่น ขณะเดินจงกรม ๖ ระยะ มีขวยอย่างหนอ ซ้ายอย่างหนอ ท่านกำหนดได้ทันปัจจุบัน เป็นต้น การนั่งสมาธิ ๔ ข้อ เช่น ขณะนั่งสมาธิท่านสังเกตอาการฟอง-ยุบ ได้ทันปัจจุบัน เป็นต้น และการกำหนดอิริยาบถย่อย ๑๙ ข้อ เช่น ขณะเห็นท่านกำหนดสติได้ทันปัจจุบัน เป็นต้น เพื่อนำไปเปรียบเทียบ

ตอนที่ ๓ แบบประเมินอินทรีย์ ๕ เปรียบเทียบกับญาณ ๑๖ จำนวน ๕๔ ข้อ เช่น ในการเดินจงกรม ท่านเดินกำหนดตามระยะเวลาที่พระวิปัสสนาจารย์แนะนำให้เดิน เช่น ๓๐ นาที ฯลฯ ขณะนั่งสมาธิ ท่านกำหนดอยู่จะพิจารณาเห็นกิเลสที่ละได้แล้ว และกิเลสที่ยังเหลืออยู่

ตอนที่ ๔ แบบแสดงความคิดเห็น และข้อเสนอแนะ

๔) การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลในภาคสนามตามลำดับขั้นตอนดังนี้ คือ

^{๗๗} ุรายละเอียดใน พระอาจารย์ดร.ภททันตะอาสาสมมหาเถระ จัมาจริยะอัครมหาภิกษุญาณาจริยะ ๑๐๐ ปี อัครมหาภิกษุญาณาจริยะ, หน้า ๑๑๔-๑๑๖, ๑๖๐-๑๖๔, ๒๗๓-๒๗๔.

^{๗๘} ุรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๗, ๑๖๔-๑๖๖, ๒๗๔.

^{๗๙} ุรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๖-๑๖๘, ๒๗๔.

^{๘๐} ุรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๘-๑๗๑, ๒๗๔-๒๗๕.

^{๘๑} ุรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๒-๑๗๓, ๒๗๕-๒๗๖.

^{๘๒} ุรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๔-๑๗๗, ๒๗๖.

๑. ผู้วิจัยชี้แจงให้พระวิปัสณาจารย์/วิปัสณาจารย์ผู้สอบอารมณ์เข้าใจถึงแบบประเมินก่อนและหลังปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ก่อนที่พระวิปัสณาจารย์/วิปัสณาจารย์จะทำการประเมินนิสิตผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในวันแรกของการสอบอารมณ์ (วันที่ ๓ ของการปฏิบัติ)

๒. เก็บรวบรวมแบบประเมินก่อนและหลังปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานหลังจากที่พระวิปัสณาจารย์/วิปัสณาจารย์ได้ทำการประเมินนิสิตผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในสุดท้ายของการสอบอารมณ์ (วันที่ ๑๘ ของการปฏิบัติ)

๕) การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยผู้วิจัยจะทำการประมวลผลข้อมูลด้วยเครื่องคอมพิวเตอร์ และใช้โปรแกรมสำเร็จรูปในการวิเคราะห์ข้อมูล โดยใช้สถิติดังต่อไปนี้

๑. ค่าเฉลี่ย (Mean = $\bar{X}$) ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม วิเคราะห์โดยการหาค่าความถี่ และร้อยละ ในตอนที่ ๑ ซึ่งเป็นแบบสอบถามทั่วไป

๒. ค่าร้อยละของข้อมูลความรู้และความเข้าใจการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานและอินทรีย์ ๕ เปรียบเทียบกับญาณ ๑๖ วิเคราะห์โดยหาค่าเฉลี่ยเลขคณิตเป็นร้อยละ และเปรียบเทียบความแตกต่างก่อนและหลังการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของกลุ่ม โดย T-test วิเคราะห์หาค่าความถี่

ก. เกณฑ์การให้คะแนน มีดังนี้ คือ

๑) ตอนที่ ๒ และตอนที่ ๓ ของแบบประเมินก่อนการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน และหลังการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ระดับของการให้คะแนนมีเปรียบเทียบตราส่วนประมาณค่า (Rating Scale) สร้างตามแบบลิเคิร์ต (Likert)^{๘๓} ตัวอย่างคำตอบและระดับคะแนน มีเกณฑ์การให้คะแนน ดังต่อไปนี้

๐	=	น้อยที่สุด	ให้	๐	คะแนน
๑	=	น้อยที่สุด	ให้	๑	คะแนน
๒	=	น้อย	ให้	๒	คะแนน
๓	=	ปานกลาง	ให้	๓	คะแนน
๔	=	มาก	ให้	๔	คะแนน
๕	=	มากที่สุด	ให้	๕	คะแนน

๒) ตอนที่ ๓ ของแบบประเมินชุดที่ ๒ เป็นแบบประเมินมีลักษณะเปิด ไม่มีเกณฑ์การให้คะแนน แต่จะนำมาประกอบการวิเคราะห์ในการสร้างตัวชี้วัดเสริมจุดอ่อน ทำให้เป็นจุดแข็งมากยิ่งขึ้น

ข. เกณฑ์การตัดสิน

๐.๐๐ – ๑.๐๐ หมายถึง ยังไม่มีอินทรีย์ ๕ ในการปฏิบัติ

^{๘๓} ล้วน สายยศ,รศ., เทคนิคการวิจัยทางการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สุวีริยา-สาส์น, ๒๕๓๘), หน้า ๑๘๓.

๑.๐๐ – ๑.๕๐ หมายถึง ไม่สามารถปรับอินทรีย์ ๕ ให้เสมอกัน ไม่ได้
ญาณ แต่สะสมเป็นกุศลบารมีในภาคหน้าต่อไป

๑.๕๑ – ๒.๕๐ หมายถึง กำลังปรับอินทรีย์ ๕ แต่ไม่เสมอกันไม่ได้ญาณ
ไม่ได้ญาณ
๒.๕๑ – ๓.๕๐ หมายถึง กำลังปรับอินทรีย์ ๕ ได้รูปแบบการปฏิบัติ ยัง

๓.๕๑ – ๔.๕๐ หมายถึง กำลังปรับอินทรีย์ ๕ ได้รูปแบบการปฏิบัติ

๔.๕๑ – ๕.๐๐ หมายถึง สามารถปรับอินทรีย์ ๕ ให้เสมอกัน ได้ญาณ

จากการวิจัยทางเอกสาร และผลการวิจัยภาคสนาม ได้เขียนเป็นผังในการทำวิจัย
ดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๑ แสดงถึงการสร้างเครื่องมือ (Method of Developmental Tool)

